

ФАЛЬСИФІКАЦІЇ РАДЯНСЬКИХ СЛІДЧИХ ОРГАНІВ 1930-х РОКІВ У СПРАВАХ ДУХОВЕНСТВА ІСТИННО-ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ

Випадки фальсифікації слідчих справ пенітенціарної системи СРСР 1930-х років свідчать про певну політику держави щодо формування свідомості народу в умовах тоталітарного режиму. Слідча справа Чернігівського єпископа Стефана Проценка є одним з прикладів використання фальсифікації документів у державних цілях.

Ключові слова: Стефан Проценка, Катакомбна церква, ІПЦ, гоніння на віру, фальсифікація слідчих справ.

Історія виникнення й діяльність Істинно-Православної (або інакше – Катакомбної) Церкви в СРСР привертає все більше уваги сучасних істориків, релігієзнавців, філософів, богословів. ІПЦ почала формуватися наприкінці 1920-х – початку 1930-х рр. внаслідок неприйняття більшістю єпископату й духовенства Російської Православної Церкви політичного курсу митрополита Сергія Страгородського, що був спрямований на підпорядкування православної Церкви атеїстичній державі. Виконуючи обов'язки заступника місцезблостителя московського патріаршого престолу, митрополит Сергій оприлюднив у липні 1927 р. так звану «Декларацію про лояльність до радянської влади», оголосивши, що відтепер «радості і успіхи» Радянської влади – «наші (тобто, Церкви. – *прим. В. Ш.*) радості і успіхи, а невдачі – наші невдачі»¹. Для єпископату й духовенства це означало втрату внутрішньої свободи Церкви, із чим більшість із них погодитися не могли; почався масовий відхід від митрополита Сергія та його синоду. Так в Російській Церкві виник рух «непоминаючих», який отримав назву «Істинно-Православна Церква». Більшість лідерів ІПЦ, головним чином серед єпископату, була заарештована в період з 1928 по 1930 роки. У середині 30-х рр. органами ОДПУ починається кампанія, спрямована на повну ліквідацію руху «непоминаючих»: у всіх адміністративних центрах СРСР приблизно в один час були проведені арешти найактивніших діячів ІПЦ і заведені справи про так звану «Всесоюзну контрреволюційну монархічну організацію церковників «Істинно-православна церква». Не маючи можливості існувати легально, ІПЦ була змушена піти в підпілля, від чого у неї виникла інша назва – Катакомбна Церква: «После того, как все явно протестовавшие были «ликвидированы» карательными органами богоборческого государства (то есть были расстреляны, запытаны, сосланы в ссылки) – истинная Православная Церковь ушла в катакомбы»².

Кампанія з ліквідації ІПЦ носила широкомасштабний характер: органи ОДПУ були зацікавлені в тому, щоб покарати якомога більшу кількість людей. Наступала епоха масових репресій, коли, як писав О. Солженіцин, важливою була кількість заарештованих, а не особистість кожного з них. За такої ситуації були неминучі натяжки, фальсифікації, упереджене ведення слідства й несправедливе винесення вироків. Саме тому при вивченні слідчих справ тих років варто з обережністю ставитися до показань свідків і винесених вироків, ретельно аналізувати й зіставляти матеріали слідчих справ з іншими джерелами.

1 Цит. за: Декларація митрополита Сергія о признании им советской власти // Пред судом Божиим: Русская Православная Зарубежная Церковь и Московская Патриархия. Монреаль, 1990. С. 7.

2 Андреев И. Заметки о Катакомбной Церкви в СССР. Нью-Йорк, 1947. С. 7.

Фальсифікації слідчих органів у справі ІПЦ дотепер залишаються недослідженими, хоча цей матеріал дозволив би проаналізувати основні принципи радянської пенітенціарної системи, що актуально як для вивчення історії держави (СРСР та УРСР як його складової частини) і її політики, так і для осмислення процесу формування та реформування сучасних каральних органів в Україні.

Незважаючи на відсутність цілісного, систематичного дослідження фальсифікацій у справі ІПЦ, багато слідчих документів щодо руху «непоминаючих» вивчено й опубліковано істориками. Перші публікації про Катакомбну Церкву в СРСР з'явилися в еміграції, їхніми авторами, як правило, були самі представники ІПЦ, які емігрували під час II Світової війни на Захід. Як найважливіші з цієї теми варто назвати роботи протопресвітера Михаїла Польського³, професора Івана Андреева⁴, Олени Лопушанської⁵, Олени Концевич⁶. У СРСР вивченням цієї теми займався Лев Регельсон, чия книга була нелегально переправлена за кордон і видана у Франції в 1977 р.⁷ Серед радянських дослідників найцікавіші роботи Г. Цимбал⁸, Ф. Федоренка⁹, І. Малахової¹⁰, А. Дем'янова¹¹, В. Лешан¹². Істотним недоліком досліджень радянських істориків і релігієзнавців є ідеологічна спрямованість, заангажованість, що не дозволила авторам об'єктивно оцінити катакомбний церковний рух у Радянському Союзі. У 1990-ті й наступні роки з'являється низка нових досліджень з історії ІПЦ, важливою рисою яких є використання й уведення в науковий обіг слідчих матеріалів 1920–1930-х рр. Назвемо авторів деяких з них: Ірина Осипова¹³, Михаїл Шкаровський¹⁴, Лідія Сікорська¹⁵, Павло Проценко¹⁶ та ін. Серед українських дослідників: Сергій Білокін¹⁷, Олександр Тригуб¹⁸, Сергій Шумило, Віталій Шумило¹⁹ та ін.

Одним з перших, хто звернув увагу на проблему можливих фальсифікацій під час ведення слідчих справ у 1930-і рр. і на необхідність обережного підходу до матеріалів цих справ як до історичного джерела, був публікатор архівних матеріалів відомого катакомбного єпископа й церковного письменника Варнави Беляєва Павло Проценко. Він виступив із критикою книги І. Осипової, вказавши, зокрема, на те, що «для того, чтобы ввести в научный оборот [материалы следчих справ], необходимо проделать огромную и кропотливую работу по систематизации следственно-чиновничьих штамп-

3 Польский М., Положение Церкви в Советской России: Очерк бежавшего из России священника. Иерусалим, 1931. 132 с.; *Його ж.* О Церкви в СССР. Нью-Йорк; Монреаль, 1993. 18 с.

4 Андреев И. Заметки о Катакомбной Церкви в СССР. Нью-Йорк, 1947. 16 с.; *Його ж.* Святые Русских Катакомб. Платина (Калифорния), 1982. 648 с.

5 Лопушанская Е. Епископы исповедники. Сан-Франциско, 1971. 104 с.

6 Концевич Е. Схиигумения София Киевская: Настоятельница Покровского монастыря в Киеве (1873–1941). Форэствилль (Калифорния), 1976. 77 с.

7 Регельсон Л. Трагедия Русской Церкви: 1917–1945. Париж, 1977. 630 с.

8 Цимбал Г. Манифест православных христиан. М., 1958. 158 с.

9 Федоренко Ф. Секты, их вера и дела. М., 1965. 365 с.

10 Малахова И. Духовные христиане. М., 1970. 128 с.

11 Демьянов А. Истинно православные христиане. Воронеж, 1977. 151 с.

12 Лешан В. Лики христианского сектантства. К., 1988. 205 с.

13 Осипова И. «Сквозь огонь мучений и воды слез...» Гонения на Истинно-Православную Церковь: По материалам следственных и лагерных дел заключенных. М., 1998. 432 с.

14 Шкаровский М. Иосифлянство: Течение в Русской Православной Церкви. СПб., 1999. 398 с.

15 Сикорская Л. Священномученик Иосиф, митрополит Петроградский: Жизнеописание и труды. СПб., 2006. 346 с.

16 Проценко П. В Небесный Иерусалим: История одного побега. Биография епископа Варнави (Беляєва). Нижний Новгород, 2010. 736 с.

17 Білокін С. О. Анатолій Жураковський і київські йосифляни: Документальне дослідження. К., 2008. 117 с.

18 Тригуб О. Розгром української церковної опозиції в Російській православній церкві (1922–1939 рр.). Миколаїв, 2009. 312 с.

19 Шумило В. Схиархимандрит Лаврентий и его время: Очерк церковной истории Черниговщины (1868–1950 гг.). Чернигов, 2001. 68 с.; Шумило С. В катакомбах: Православное подполье в СССР. Конспект по истории Истинно-Православной Церкви в СССР. Луцк, 2011. 272 с.; Шумило В., Шумило С. Русская Истинно-Православная Церковь: Происхождение, история. Чернигов, 2012. 68 с.

пов, що містяться в них, і по вичлененню того «личного елемента», в котрому тільки і можуть міститися крупиці дійсності»²⁰. На думку П. Проценка, «матеріали чекистських архівів заведомо фальсифіковані»²¹. Погоджуючись з цим твердженням лише частково, наведемо один із прикладів такої фальсифікації, з якою ми зіткнулися при вивченні слідчих матеріалів у справі духовенства ІПЦ Чернігова та Чернігівської області.

Мета цієї статті – актуалізувати порушену проблему фальсифікації слідчих справ в 1930-х рр. в СРСР та УРСР, розглянувши її на прикладі справи № 37140 про «контр-революційну групу церковників» на Чернігівщині.

Слідчу справу духовенства ІПЦ в Чернігові було розпочато 25 липня 1936 й завершено 2 червня 1937 року, всі заарештовані засуджені до різних термінів тюремного ув'язнення: уціліли лише ті, хто (подібно ігумену Аліпію Яковенку²²) ще до початку кампанії по ліквідації ІПЦ устиг сховатися в «катакомби». Однак поряд з активними діячами ІПЦ був заарештований і чернігівський єпископ «Сергієвської» орієнтації Стефан Проценко. Цей архієрей ніколи не розривав відносин з московською церковною владою, чия політика, як зазначено вище, була спрямована на повну лояльність до Радянської держави, знаходився в складі єпископату Московської патріархії, отримував вказівки й призначення від митрополита Сергія й очолюваного ним синоду. Тим не менше, це не вберегло єпископа Стефана від арешту й навіть від звинувачення його в приналежності до ІПЦ. Звернемося безпосередньо до слідчої справи.

На запитання слідчого, чи мав обвинувачений спілкування з єпископом Ніжинським Дамаскієм Цедриком, активним прихильником ІПЦ в Україні, Стефан Проценко докладно пояснює, що спілкування не було, а було лише дві зустрічі з Дамаскієм, у 1929 й 1934 рр. Під час першої зустрічі Дамаскін «(Арк. 81) ... говорив о своїх расхождениях с руководством церкви, в частности, с патриаршим синодом по вопросу нормальных взаимоотношений с властью, и дал мне ряд документов по этому вопросу для ознакомления. ... Я тогда с этими документами ознакомился и, впоследствии, большинство из них уничтожил. Впоследствии мне стало известно, что часть авторов этих документов принадлежала к ИПЦ»²³. У 1934 р., звільнившись з ув'язнення, єпископ Дамаскін сам відвідав Стефана Проценка: «(Арк. 81) О принадлежности к ИПЦ мне тогда Дамаскин Цедрик ничего не говорил, напротив – он рассказывал, что был у экзарха Украины митрополита Константина Дьякова и якобы получил его согласие поселиться на территории экзархата. О положении церкви и на политические темы мы тогда вовсе не говорили»²⁴. Здається, згадка імені митрополита Костянтина, активного прибічника політики митрополита Сергія, не випадкова. Єпископ Стефан навмисно наголошує на своїх зв'язках із лояльними до Радянської влади київським і московським церковними управліннями, щоб слідству було зрозуміло, що до ІПЦ, у справі якої Проценка заарештували, він не має жодного стосунку і її ідеологію не поділяє. Навіть якщо історія з відвідуванням єпископом Дамаскієм Костянтина Дьякова була вигаданою (Дамаскієм або самим Стефаном Проценком), згадка цього факту дає єпископу Стефану певне «алібі»: він приймав у себе в 1934 р. не прихильника ІПЦ, а єпископа легальної, офіційної Церкви, який отримав благословення від самого екзарха України. І лише «впоследствии мне (Стефану Проценку. – прим. В.Ш.) удалось узнать, что, будучи на Глуховщине, Дамаскин Цедрик проводил работу в том направлении, чтобы не признавали не только митрополита Сергия, но и митрополита Константина и меня, как правящего епископа»²⁵.

У 1934 р. митрополитом Сергієм Страгородським єпископ Стефан Проценко був

20 Проценко П. Сквозь миф об «Истинной Церкви» // Русский пастырь (Сан-Франциско). № 35. 1999. С. 86.

21 Там само.

22 Див.: Шуміло В. Ігумен Аліпій (Яковенко) та його роль у створенні осередку ІПЦ на Чернігівщині // Доли репресованих земляків. Чернігівський район. Чернігів, 2018. С. 75–85.

23 ГДА СБ України, м. Чернігів, ф. П-11588, т. 1, с. 256383, сл. с. 37140. Зараз ця слідча справа зберігається в Державному архіві Чернігівської області.

24 Там само.

25 Там само.

призначений правлячим архієреєм Чернігівської єпархії, тобто знаходився в юрисдикції «советської церкви», як називало духовенство ІПЦ легальну Московську патріархію²⁶. Як ми бачимо зі свідчення, єпископ Стефан в черговий раз відмежовується від ІПЦ і наголошує на своєму зв'язку з легалізованою Московською патріархією. І далі безпосередньо про свою уявну «приналежність» до ІПЦ він зазначає: «(Арк. 81) Конкретно по вопросу о своей принадлежности к ИПЦ я могу заявить следующее: формально к ИПЦ я не принадлежу и связей с деятелями ИПЦ сейчас не имел и не имею. Я поддерживаю связь с патриархией в Москве и с экзархом Украины митрополитом Константином. Фактическая принадлежность моя к патриархии в соответствии с установленными порядками определялась произнесением формулы повиновения (у друкованому оригіналі – «повиновения», в оригіналі рукописному – «поминовения». – *прим. В.Ш.*), текст которой присылается церковной властью»²⁷. Свідчення, на наш погляд, більш ніж переконливе. Уся подальша доля й церковне служіння єпископа, згодом митрополита Стефана Проценка, промовляє сама за себе: в 1942 р. Московською патріархією він зведений в сан архієпископа з призначенням в Уфу, у 1944 – призначений архієпископом Полтавським і Кременчуцьким, у 1959 – зведений в сан митрополита з титулом Харківського й Богодучівського. Нагороджений медаллю «За доблестный труд в Великой Отечественной войне 1941–1945 гг.», брав «самое деятельное участие в борьбе за мир, неизменно призывая с амвона свою паству отстаивать дело мира»²⁸. Цілком типова доля архієрея офіційної Церкви радянського періоду: ніколи і ні в чому він не виявив себе «не лояльно» стосовно Радянської влади.

І, тим не менше, у 1936 р. його було заарештовано й притягнуто до відповідальності в справі про принадлежність до ІПЦ. Чому? Відповідь на це питання можна знайти в свідченнях самого Проценка: «(Арк. 81) В апреле месяце 1936 года я, в связи с закрытием кафедрального храма в Носовке, переехал на постоянное жительство в г. Чернигов. ... Переехав в Чернигов, я отступил от установленных порядков и не вводил формулы поминовения, предполагая это сделать позднее. Встал я на этот путь потому, что помнил ... о наличии в Чернигове оппозиционной группы церковников, где мое выступление в качестве открытого представителя патриаршей ориентации могло привести к расколу. Т[аким] о[бразом] с апреля 1936 года, т[о] е[сть] с момента переезда в Чернигов, я встал на путь ИПЦ. Признаю свою тактику ошибочной, ибо мне хорошо известно, что представляет из себя ИПЦ по отношению к Соввласти. Я заявляю, что к ИПЦ я никогда сознательно примыкать не хотел»²⁹. Однак пояснення й категорична заява єпископа Стефана не задовольняє слідчого і він ставить наступне питання: «Следствию известно, что Ваша деятельность как участника ИПЦ не ограничивалась пределами одного г. Чернигова, а имела распространение на все приходы подчиненной Вам епархии. Расскажите, каким путем Вы провели все это на Черниговщине. Ответ: Вступив в управление епархией в 1933 году, я оставил старые порядки, установленные архиепископом Сергием Гришениным, при которых формула поминовения, указывающая на принадлежность к Патриархии, не применялась полностью, а только частично, ибо в ней отсутствовало упоминание о митрополите Сергии Страгородском. В 1934 году при установлении новой формулы, преподанной Константином Дьяковым, я таковую не вводил в приходах епархии. В результате, все приходы Черниговщины, в лице имеющегося духовенства, не имеют ясно выраженной ориентационной принадлежности»³⁰.

Ми навмисно зробили великі виписки з матеріалів слідчої справи, щоб було видно, що слідство стосовно єпископа Стефана Проценка велося з натяжкою. Перед слідчим не ставилося завдання скрупульозно й сумлінно розібратися в питанні, відокремивши «контрреволюційно налаштованих церковників» від абсолютно слухняних Радянській владі представників офіційної Церкви. Безсумнівно, що перед нами фальсифікація

26 Див.: *Андреев И.* Благодатна ли советская церковь? Нью-Йорк, 1948. 22 с.

27 ГДА СБ України, м. Чернігів. Вказ. слідча справа.

28 *Киреев А., протоиак.* Епархии и архиереи Русской Православной Церкви в 1943–2002 годах. М., 2002. С. 189.

29 ГДА СБ України, м. Чернігів. Вказ. слідча справа.

30 Там само.

слідчих органів. Важливо усвідомити мету цієї фальсифікації, яка, на перший погляд, здається безглуздою: засуджено людину, яка ніколи свідомо не сповідувала того, за що її засудили. Здається, причина цього криється навіть не в тому, що арешти мали бути масовими, що важливим був, так би мовити, кількісний показник. Виходячи з того, як вівся допит, як підсудного змушували зізнатися в тому, у чому він не винен, справжня мета цієї (і подібних до неї) фальсифікації полягала в залякуванні суспільства, в розмиванні уявлень про межі «злочинного» й «справедливого». Звістка про те, що засуджено невинного, повинна була змушувати кожного громадянина СРСР очікувати арешту й глибоко всередині сумніватися в своїй власній невинуватості. Фальсифікації радянських слідчих органів, таким чином, – це одне з найяскравіших проявів тоталітарної системи, справжня мета якої, як писав Джордж Орвел – зміна свідомості людини і її абсолютне підкорення правлячому режиму.

References

- Andreev, Y. (1947). *Zametki o Katakombnoi Tserkvi v SSSR*. New York, USA.
- Andreev, Y. (1948). *Blahodatna li sovetskaia tserkov?* New York, USA.
- Andreev, Y. (1982). *Sviatye Russkikh Katakomb*. Platinum, USA.
- Bilokin, S. (2008). *O. Anatolii Zhurakovskiy i kyivski yosyfliany: Dokumentalne doslid-zhennia*. Kyiv, Ukraine.
- HDA SB Ukrainy, m. Chernihiv (Haluzeyvi derzhavnyi arkhiv Sluzhby bezpeky Ukrainy). F P-11588. T. 1. D. 256383. Sl. d. 37140. P. 81.
- Demianov, A. (1977). *Istinno pravoslavnye khristiane*. Voronezh, USSR.
- Kireev, A., protodiak. (2002). *Eparkhii i arkhyerei Russkoi Pravoslavnoi Tserkvi v 1943–2002 hodakh*. Moscow, Russia.
- Kontsevich, E. (1976). *Skhiihumenyia Sofyia Kyevskaia: Nastoiatelnitsa Pokrovskoho monastyria v Kieve (1873–1941)*. Forestavil, USA.
- Leshan, B. (1988). *Liki khristianskoho sektantstva*. Kyiv, USSR.
- Lopushanskaia, E. (1971). *Episkopy ispovedniki*. San Francisco, USA.
- Malakhova, Y. (1970). *Dukhovnye Khristiane*. Moscow, USSR.
- Osipova, Y. (1998). «Skvoz ohn muchenii i vody slez...» *Honenyia na Istinno-Pravoslavnuu Tserkov: Po materialam sledstvennykh i lahernykh del zakliuchennykh*. Moscow, Russia.
- Polskii, M., sviashch. (1931). *Polozhenie Tserkvi v Sovetskoii Rossii: Ocherk bezhavsheho iz Rossii sviashchennika*. Jerusalem.
- Polskii, M., prot. (1993). *O Tserkvi v SSSR*. New York, USA ; Montreal, Canada.
- Pred sudom Bozhiim: *Russkaia Pravoslavnaia Zarubezhnaia Tserkov i Moskovskaia Patryarkhiia*. (1990). Montreal, Canada.
- Protsenko, P. (1999). *Skvoz mif ob «Istinnoi Tserkvi»*. *Russkii pastyr*, 35, pp.84–97.
- Protsenko, P. (2010). *V Nebesnyi Ierusalim: Istoriia odnogo pobeha*. *Biohrafia episkopa Varnavy (Beliaeva)*. Nizhny Novgorod, Russia.
- Rehelson, L. (1977). *Trahediia Russkoi Tserkvi: 1917–1945*. Paris, France.
- Sikorskaia, L. (2006). *Sviashchennomuchenik Iosif, mitropolit Petrohradskii: Zhizneopisanie i trudy*. Saint-Petersburg, Russia.
- Tryhub, O. (2009). *Rozghrom ukrainskoi tserkovnoi opozytzii v Rosiiskii pravoslavnii tserkvi (1922–1939 rr.)*. Nikolaev, Ukraine.
- Fedorenko, F. (1965). *Sekty, ikh vera i dela*. Moscow, USSR.
- Tymbal, H. (1958). *Manifest pravoslavnykh khristian*. Moscow, USSR.
- Shkarovskii, M. (1999). *Iosiflianstvo: Tehenie v Russkoi Pravoslavnoi Tserkvi*. Saint-Petersburg, Russia.
- Shumilo, V. (2001). *Skhiarkhymandrit Lavrentii i eho vremena: Ocherk tserkovnoi istorii Chernihovshchiny (1868–1950 hh.)*. Chernigiv, Ukraine.
- Shumilo, S. (2011). *V katakombakh: Pravoslavnoe podpole v SSSR. Konspekt po istorii Istinno-Pravoslavnoi Tserkvi v SSSR*. Lutsk, Ukraine.
- Shumilo, V., & Shumilo, S. (2012). *Russkaia Istinno-Pravoslavnaia Tserkov: Proiskhozhdenie, istoriia*. Chernigiv, Ukraine.

Shumilo, V. Ihumen Alipii (Iakovenko) ta yoho rol u stvorenni osередku IPTs na Chernihivshchyni // Doli represovanykh zemliakiv. Chernihivskiy raion. (2018). Chernihiv, Ukraine.

Шуміло Віталій Вікторович – головний редактор наукового альманаху «Чернігівські Афіни», науковий секретар Науково-дослідного центру вивчення історії релігії та Церкви імені Лазаря Барановича, Національний університет «Чернігівський колегіум» імені Т. Г. Шевченка (Чернігів, вул. Гетьмана Полуботка, 53).

Vitaliy Shumilo

Chief editor of the «The Athens of Chernigov» academic journal, academic secretary of the Lazar Baranovich Research Institute of Religion, PhD candidate in history at the T.G. Shevchenko «Chernigiv Collegium» National University

FORGERIES AND FALSIFICATIONS BY THE SECRET POLICE IN CASES CONCERNING CLERGY OF THE TRUE ORTHODOX CHURCH IN THE 1930's.

The formation of the True Orthodox Church took place towards the end of the 1920's, as a result of the majority of the episcopate and clergy of the Russian Orthodox Church refusing to accept the political position of Metropolitan Sergius (Stragorodskiy), which would subjugate the Church and place it under the control of the atheist government. The government's campaign to liquidate the TOC had many far-reaching aspects, as the KGB attempted to condemn as many people as possible. This was the time of mass repressions, when the numbers of those arrested meant more than who precisely these individuals were. We present the problem of forged and falsified investigative reports in the USSR and Ukrainian SSR during the 1930's, using case no. 37140, concerning «the Counterrevolutionary group of churchgoers» in Chernigov.

Bishop Stefan (Protsenko) was arrested in 1936, along with other active members of the TOC. This bishop never broke with the church authorities in Moscow, was a member of the episcopate of the Moscow Patriarchate, and received directives and accepted the appointments of Metropolitan Sergius and the synod he headed. However, this did not save Bishop Stefan from being arrested and even from being accused of belonging to the TOC. Bishop Stefan stated that he denies the TOC and emphasized that he was a member of the Moscow Patriarchate. Nevertheless, his case was included with the case against the TOC and he was condemned as a member of the TOC. The investigation of this case presented many difficulties, and without a doubt, we are dealing with a falsified report.

The real aim of such a falsification was to intimidate society and to confuse the issue of where the limits lied in determining when something was «criminal» and when it was «just». The news that someone innocent had been condemned was meant to force every single citizen of the USSR to expect to be arrested and even to doubt his own innocence. Such falsification is one of the most vivid examples of how a totalitarian system works, for the true aim of totalitarianism is to change the consciousness of a person and to totally subjugate him to the system.

Key words: Stefan Protsenko, Catacomb Church, True orthodox Church, persecution of religion, forging and falsification of investigative reports.

Дата подання: 31 січня 2019 р.